

ПРОБЛЕМИ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ПОГРАНИЧНИХ ОБЛАСТИ СРБИЈЕ

Марко Седлак¹, Немања Јосифов², Милан Младеновић³

Апстракт: У раду су приказани главни проблеми и ограничења регионалног развоја пограничног дела Србије. Циљ овог рада је синтеза досадашњих истраживања и разматрања регионалног развоја Србије, са акцентом на степен (не)развијености периферних делова и указивање на кључне географске аспекте који доводе до регионалних диспаритета. То су крајеви у којима су негативни демографски и економски трендови јаче изражени него у остатку земље. У методологији истраживања, дат је концептуални модел којим су предочени кључни природни, демографски и привредни фактори који отежавају регионални развој. Применом методе SWOT анализе извршена је систематизација наведених индикатора. Истовремено, она представља смернице за планирање регионалног развоја и ревитализацију маргиналних и углавном економски слабије развијених делова Србије.

Кључне речи: регионални диспаритети, периферне области, SWOT анализа, географски фактори

УВОД

Начин изражавања граница између суседних држава зависи од интеграција, изолације, трговинских односа и постојања спорова (Hataley & Leuprecht, 2018). Пограничне зоне нису само зоне поделе, већ и место контакта различитих политичких и административних система, културе, стила живота и образаца понашања становништва (Fuerst-Bjeliš, 2020). Многи рурални и индустријски региони у Западној Европи од 1990-тих година су у изолацији или су у ризику да буду изоловани (Diemer et al., 2022). У данашње време долази до промена у перцепцији границе, од традиционалне која се заснива на посматрању границе као линије поделе која раздваја два ентитета, до конструктивне, која узима у обзир културне, друштвене, политичке и психолошке димензије (Rădoi, 2020). Традиционалне границе се „руше“ а моћ се концентрише у информационам технологијама (Chehabeddine & Tvaronavičienė, 2020) и повезивању регија.

Равномеран регионални развој је од суштинског значаја за постсоцијалистичке државе, које су прошле или и даље пролазе кроз процес економске и политичке транзиције, због њихове централизације у доба социјализма (Petrović, 2020). Снажне локалне и регионалне самоуправе, стратешко разумевање локалних и регионалних атрибута кооперација и интрарегионални и интеррегионални трансфер знања, могу понудити локалним и регионалним заједницама шансу за фундаменталну економску трансформацију региона (Vujić et al., 2023). Пограничне области се често издвајају као маргиналне регије. Процес маргинализације је условљен социо-просторном поларизацијом региона или државе и дефинисан је већим бројем индикатора: физичкогеографски, демографским, функционалним и економским (Avdić & Marić, 2023).

Просторни аспекти периферности се разматрају са три становишта: узрочни (локација, удаљеност од развојних центара, економске активности), последични (високи трошкови услуга, низак ниво предузетништва и иновативности) и узрочно-последични (депопулација, примарна индустрија, неразвијена инфраструктура) који је комбинација претходна два (Anđelković-Stoilković et al., 2018). Овакав тренд је присутан претежно у земљама југоисточне Европе и

¹ Универзитет у Београду - Географски факултет, Студентски трг 3/III, 11000 Београд, Србија, markosedlak008@gmail.com; ORCID: 0009-0007-1400-4749

² Универзитет у Београду - Географски факултет, Студентски трг 3/III, 11000 Београд, Србија, nemanja.josifov@gef.bg.ac.rs; ORCID: 0009-0007-9148-2664

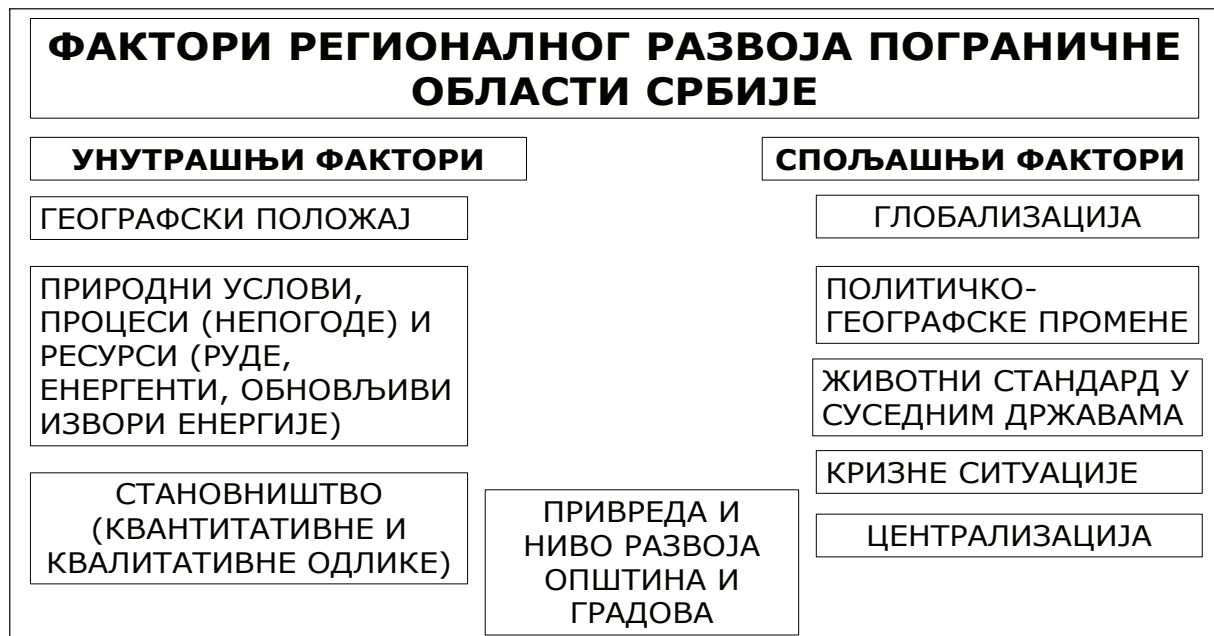
³ Студент основних студија, milanmladenovic@gmail.com

некадашњим државама које су биле чланице Варшавског пакта. Многе пограничне области у Источној Европи су маргиналне и традиционално се суочавају са проблемима економског заостајања и лоше инфраструктуре (Kolosov & Morachevskaia, 2022). У Западној и делу Средње Европе то није случај. Тамо су границе често неприметне и оне имају функцију повезивања, а не раздвајања (Швајцарска, Француска, Белгија, Холандија, Аустрија, Немачка).

Регионални развој је у фокусу истраживања стручњака различитих профила: економиста, политиколога, социолога, географа, просторних планера. У географским проучавањима регионалног развоја, тежиште је првенствено на економским и демографским факторима и показатељима. Примарни циљ овог рада је идентификовање кључних проблема регионалног развоја пограничне области Србије. Из њега произилази више секундарних циљева, који се заснивају на перцепцији разлика у регионалном развоју пограничне области Србије, унутрашњих и спољних фактора који утичу на регионални развој и главних лимитирајућих фактора регионалног развоја у различитим пограничним деловима наше државе. Овај рад има вишеструке задатке: систематизација најзначајније литературе у вези са проблемима регионалног развоја пограничне области Србије, анализа кључних географских фактора који утичу на разлике у регионалном развоју и уочавање предности, недостатака, потенцијала и претњи по регионални развој пограничне области Србије.

МЕТОДОЛОГИЈА

Полазна основа овог рада је да је већи део пограничне области Србије слабије развијен у односу на републички ниво. Полазећи од тога да одређена територија није затворен систем, већ у константној интеракцији са окружењем, у овом раду биће издвојени кључни унутрашњи и спољашњи фактори регионалног развоја. Главни унутрашњи фактори биће класификовани на природне, демографске и привредне. Природни фактори подразумевају постојеће природне услове као факторе ограничења регионалног развоја, постојање и начин коришћења постојећих ресурса. Демографски фактори подразумевају тренутну демографску слику, која зависи од бројних фактора: природне и механичке компоненте кретања становништва и различитих категорија структура становништва (образовна, економски активно становништво, квалификовани кадар). Привредни развој пограничних области Србије у великој мери зависи од постојећих природних ресурса, квантитативних и квалитативних одлика становништва и начина на који се усмерава регионални развој.



Аутори: Седлак, Јосифов и Младеновић, 2024.

Специфичан положај пограничних области утиче на то да је његов регионални развој условљен бројним факторима, који су ван те територије. У овом раду, они су издвојени као спољашњи фактори. На развој пограничне области Србије утичу многи процеси и друштвене, политичке и економске промене како унутар Србије тако и у суседним земљама. Међузависност

између тих процеса и промена са једне стране и проблема развоја пограничне области са друге стране условљава већи број фактора: политика усмеравања развоја и инвестиција на нивоу државе, степен интеракције између суседних земаља, процеси глобализације и интеграције, политичке промене у држави и суседним земљама.

ПОГРАНИЧНА ОБЛАСТ СРБИЈЕ – ГЕОГРАФСКИ ФАКТОРИ РЕГИОНАЛНИХ ДИСПАРИТЕТА

Србија је држава са једном од највећих регионалних неједнакости у Европи, као резултат занемаривања развоја руралних и периферних делова (Golić & Joksimović, 2017). Неравномеран регионални развој Србије се огледа у високој незапослености по статистичким регионима, недостатку инфраструктуре, девастираним индустријским комплексима, претераној концентрацији привредних делатности у Београдском региону и демографском пражњењу великог дела Србије (Petrović, 2020). Старе пограничне општине имају дужу традицију суочавања са демографским проблемима у односу на нове пограничне општине (формиране након распада СФР Југославије) које имају боље развојне потенцијале, јер су тек у новије време постале пограничне (Anđelković-Stoilković, 2019). Између пограничних градова и општина Србије присутне су разлике у регионалном развоју. Најслабије су развијени рурални и планински делови у пограничном делу са Бугарском и Румунијом. Већи степен развијености је присутан у западним (граница са Хрватском и Босном и Херцеговином) и северним деловима (граница са Мађарском).

Положај је значајан фактор регионалног развоја одређене области. Пограничан положај често подразумева нижи ниво развијености у односу на централне делове државе, поготово у слабије развијеним државама Европе. У зависности од различитих компонената географског положаја, присутне су разлике у регионалном развоју пограничне области Србије. Планински погранични крајеви у југоисточном, западном и јужном делу Србије, слабије су развијени услед физичкогеографске баријере. Разлике у саобраћајногеографском, економскогеографском и политичкогеографском положају имају већи значај за развој. Положај насеља на међународним саобраћајницама представља потенцијал за регионални развој (Суботица, Шид, Пирот, Прешево). Насеља у оним пограничним деловима Србије, која остварују већи степен интеракције са суседним државама имају неупоредиво већи потенцијал за развој. Такав је случај са формирањем граница након распада СФР Југославије, првенствено у западном пограничном делу између Србије и Босне и Херцеговине.

Природни фактори регионалног развоја се манифестују у виду постојећих природних услова, процеса и ресурса. Најзначајнији природни ресурси у пограничној области Србије су плодно земљиште и нафта у низијском делу, као и рудно богатство и хидроенергија у планинским пограничним деловима. Конфигурација терена је значајан природни фактор који отежава регионални развој у пограничној области Србије. Планински и погранични делови су слабије саобраћајно повезани са окружењем. То отежава саобраћајну комуникацију, трговинску размену и доступност локалном становништву основним потребама (трговина, здравство, школство). У северним пограничним деловима Србије, равничарски терени омогућавају успостављање бољих саобраћајних веза са остатком Србије и са суседним земљама. Квалитет и плодност земљишта је од великог значаја за пољопривредну делатност. Оно је најзаступљеније у Војводини, док су планински погранични предели услед већег нагиба терена, интензивније ерозије и оштријих климатских услова мање повољни за развој пољопривреде.

Климатске карактеристике у великој мери утичу на делатност локалног становништва. Она има претежно утицај на пољопривредну делатност, у оним областима у којима се становништво интензивније бави пољопривредом. Поред постојећих услова, у виду годишњег и сезонског кретања температуре и падавина и савремених климатских промена, значајан фактор је појава и учесталост климатских непогода (појава леда, учесталост суше, олуја). У планинским деловима, оштри климатски услови могу да представљају отежавајући фактор за функционисање становништва. Са друге стране, дужина снежног покривача је од значаја за развој планинског туризма у планинским пограничним деловима Србије. Услед климатских промена које одликује тренд повећања температуре, смањује се и дужина снежног покривача у планинским пограничним областима Србије.

Вода, као један од најзначајнијих ресурса, се сагледава кроз (не)рационално коришћење водних ресурса, као резултат веће потребе за водом услед привредног развоја (Стричевић, 2015). Водни ресурси су значајан фактор разлика у регионалном развоју пограничне области Србије. Подразумева постојање хидрографских објеката, коришћење подземних вода, густину

речне мреже и језера различите намене. Поједине пограничне општине Србије су афирмисале водни потенцијал формирањем бањских насеља (Лозница, Зајечар, Апатин), док су у појединима ови ресурси неискоришћени или им се не посвећује пажња (пример Звоначке бање). Мачва је регион који има огроман геотермални потенцијал, који се још увек не користи у великој мери. На рекама у пограничном делу Србије (Дунав и Дрина), подигнута су вештачка језера, чија је намена првенствено производња електричне енергије. Ограничење регионалном развоју представља постојање поплава. Имајући у виду чињеницу да се становништво све више концентрише у нижим хипсометријским појасевима и да су виши планински погранични делови Србије све више депопулациони, људске и материјалне штете од поплава су све веће.

Живи свет је значајан сегмент животне средине. Њихово тренутно стање одраз је опхођења становништва према природи. Од значаја су заштићена подручја, као видови планских региона у пограничном делу Србије. У пограничној области Србије лоцирана су најважнија заштићена подручја (национални паркови, паркови природе, специјални резервати природе). Ово је одлична прилика да се општине на чијим се територијама они налазе развију у складу са концептом одрживог развоја, којим би се успоставио баланс између очувања јединствене природе и стицања економске добити како за појединачно становништво, тако и за те заједнице.

Демографски фактори су кључни за неравномеран регионални развој. Већи део пограничне области се суочава са проблемом негативног и природног прираштаја и миграционог салда. То доводи до већег удела старијег, економски зависног и мање образованог становништва. Старосна структура становништва у великој мери утиче на иновативност, продуктивност и прилагодљивост технолошким променама на тржишту рада (Giannakis & Bruggeman, 2020). На старосну структуру становништва пограничних области у великој мери утичу миграције, јер емиграција долази до изражаја у слабије развијеним општинама са пограничним статусом, првенствено према развијеним градовима у суседним државама (Avdić et al., 2022). У пограничној области Србије, бројне општине су до те мере демографски угрожене, да из њих скоро да нема више ко да се исељава (Црна Трава, Босилеград, Бабушница, Трговиште). У већини пограничних делова Србије, најинтензивније одсељавање становништва је било од средине 20. века. Према најновијим резултатима међупописног периода 2011-2022, најинтензивнија емиграција се одвија из популационо највећих пограничних градова као што су Ужице, Суботица и Сомбор. То изискује хитну интервенцију у виду спровођења мера популационе политике, како би се наведени демографски тренд ублажио.

Привредни фактори су у великој мери не само показатељ регионалног развоја, него и индикатор коришћења природних услова и ресурса и људског капитала у функцији регионалног развоја. Бројни фактори представљају ограничење развоја привреде у пограничној области Србије. То су углавном: велики број старог и неактивног становништва, нижи ниво високообразованог становништва, нижи ниво страних инвестиција, слабије развијено предузетништво, нижи ниво технолошке развијености и информатичке писмености, спорије прихватање иновација и саобраћајна изолованост. Делатностима примарног сектора се услед мале заинтересованости бави све мање становништва. Чест је случај да се управо старије и пензионисано становништво бави пољопривредом. Развој индустрије у пограничној области Србије је слабији у односу на остатак државе. У новије време, од пограничних градова интензивнији развој индустрије је карактеристичан за Суботицу. Један од главних покретача развоја пограничних области је туризам, чије су разлике у развоју присутне услед начина афирмације природних и антропогених туристичких вредности и постојеће материјалне базе туризма (смештајни и угоститељски објекти и пратећа саобраћајна инфраструктура). Планински туризам је знатно боље развијен у западном у односу на источни (а поготово југоисточни) део.

Јачање једног пола развоја (урбаних регија) индиректно се одражава на спорији развој периферије (Živanović & Gatarić, 2017). Из тог разлога, неопходно је приступити полицентричном моделу развоја, који ће се спровести децентрализацијом највећих урбаних центара (Živanović et al., 2020). Полицентрично планирање је фокусирано на развој више урбаних центара са сличним нивоом једнакости у многим аспектима живота (Abozeid & AboElatta, 2021). Овакав модел је потребно стратешки осмислити и применити на нивоу читаве државе. Пример за његову имплементацију треба потражити у државама Европе које су то оствариле (пример Словеније) и на који начин. У пракси то би се, поред мера подстицаја развоја, могло спровести и додељивањем значајних функција (образовних, културних, административних, здравствених, туристичких) мањим општинама и градовима Србије. Будућа инвестициона улагања би требало преусмеравати у пограничне области Србије, како би то подстакло њихову ревитализацију и постепен развој.

Поред унутрашњих, на регионални развој пограничне области Србије у великој мери утичу и спољашњи фактори. Они подразумевају све оне утицаје, које нису директно везани за пограничну област Србије, али утичу на њен развој. Издвојени су следећи спољашњи фактори:

1) Бољи животни стандард и веће плате у суседним земљама чланицама Европске уније, утичу на то да становништво из Србије често мигрира ка њима у потрази за бољим условима рада и могућностима зараде. Из пограничног северног дела Србије, велики је број дневних миграната који свакодневно путују у Мађарску ради посла или школовања. Овакав тренд има и предности и недостатке. Предност је што становништво може да допринесе развоју економије Србије, јер остварује већа примања, па су самим тим и потрошачке навике веће. Недостатак је мањак радне снаге, чак и у већим пограничним градовима Србије, јер део радно активног становништва ради у суседним земљама.

2) Процеси глобализације и промене у навикама живота становништва, окидач су да се погранична област још слабије развија. Све већа потреба за поседовањем интернет везе и рачунарских технологија, приморава становништво из најслабије развијених делова Србије да мигрира према већим градским центрима. Све мањи број становника (поготово млађег), планира да остане у руралним срединама и да се бави делатностима примарног сектора. То се рефлектује и у смањењу пољопривредних површина у пограничним деловима Србије, нарочито у планинским деловима који су највише погођени процесима депопулације и деаграризације.

3) Политичко географске промене у окружењу су се одразиле на регионални развој пограничних општина градова Србије. Формирањем и ширењем територије Европске уније ефективно су елиминисане интерне границе унутар држава чланица, док су у исто време формиран нове граничне режими за земље на граници Европске уније (Hataley & Leuprecht, 2018). То је у великој мери утицало на нове механизме контроле у пограничној области Србије, обзиром на чињеницу да су у 21. веку Европској унији приступили: Мађарска, Румунија, Бугарска и Хрватска. На територији Србије повећање регионалне неједнакости и продубљивање кризе је била последица наметнутих санкција нашој држави, ратова на подручју Југославије, НАТО агресије (Lutovac et al., 2017) и процеса транзиције из социјализма у капитализам (Manić et al., 2017). Нестабилна политичка ситуација у земљама окружења утицала је на прилив становништва српског порекла из Хрватске и Босне и Херцеговине. У периоду 90-тих година ти догађаји су делимично ублажили негативан миграциони биланс. Они су претежно насељавали западне и војвођанске пограничне области.

4) Централизација је велики проблем регионалном развоју пограничне области Србије. Становништво из војвођанског пограничног дела Србије гравитира претежно према Новом Саду, док становништво из планинских пограничних делова претежно према Београду. Велики проблем за развој пограничних градова и општина Србије је то што се становништво и из популационо највећих насеља одсељава према већим градским центрима Србије. Највећи део инвестиција у развој се улаже управо у највеће градске центре, док су периферни делови углавном занемарени. То само повећава разлику у регионалном развоју између највећих градских центара Србије и периферних и изолованих насеља.

5) У случајевима криза пограничне општине имају мањи отпор у односу на унутрашње регионе, али већу могућност ревитализације (Hirpe et al., 2024). Примери тога су изазови у вези очувања безбедности услед неконтролисаног прилива илегалних миграната, који својим понашањем (пљачке, разбојништва и коришћењем хладног и ватреног оружја за међусобне обрачуна) нарушавају безбедност локалног становништва. Иако је безбедносна ситуација тренутно под контролом, у будућности држава треба да осмисли механизме за очување безбедности државе и становништва (првенствено контролисањем граница сопствене територије), за случај да се овакви догађаји буду поновили. Погранична област Србије је била под утицајем и епидемиолошких мера у периоду 2020-2022. године (периоди изолација, смањена могућност робне размене), што се негативно одразило на пословање малих и средњих предузећа.

6) Политика европских интеграција је утицала на процват интеракције и протока између људи, робе и добара између држава (Durand & Decoville, 2020). Типичан пример европске интеграције је Европска Унија и чланство у Шенгенској зони, где је између држава чланица олакшана контрола и проток људи. Република Србија, као кандидат за чланство у Европској унији, не поседује такве видове граница са државама које су чланице Европске уније. Положај пограничне области Србије је јединствен, јер је то истовремено и граница Европске уније, па су контроле знатно ригорозније. Проблем илегалног прилива миграната са највећим таласом од 2015. године, додатно је утицао на оштрије мере у вези граничне контроле, поготово на граници са Мађарском и Хрватском.

ОГРАНИЧЕЊА И ПОТЕНЦИЈАЛИ РЕГИОНАЛНОГ РАЗВОЈА ПОГРАНИЧНЕ ОБЛАСТИ СРБИЈЕ

Иако погранична област Србије, обзиром на периферан положај има релативно неповољан положај, поједини фактори могу да буду **предност**. Положај на важним саобраћајним правцима, као што је Коридор 10, може да има велики утицај на развој. Положај у пограничном делу представља предност у контексту трговинске размене, нарочито оних производа и добара, који су јефтинији у суседним земљама. Очувана природа и природне лепоте су највеће предности пограничне области Србије. Разноврсни геоморфолошки облици рељефа посебно долазе до изражаја у планинском делу Србије. Поред очуване природе и националних паркова, издвајају се и бројне специфичне биљне врсте. Пограничне области Србије, као зоне преплитања различитих етничких категорија становништва, пружају повољну основу за промоцију њихових културних тековина и образаца у сврху развоја туризма и локалног развоја.

Демографски ресурси су круцијални фактор и **ограничење** регионалног развоја већег дела пограничне области Србије. Проблем регионалног развоја пограничне области Србије представљају демографски трендови, који се огледају у неповољним природним и механичким компонентама кретања становништва, као и у све већој просечној старости становништва, миграцијама младог и радно способног контингента према већим градским центрима Србије или у иностранство. Идентификовани су кључни демографски проблеми, који, иако су присутни на нивоу целе државе и тенденције су све негативније, посебно долазе до изражаја у пограничним градовима и општинама. На тим мерама је најпре неопходно радити у циљу даљег управљања развојем тих области. То су низак природни прираштај у насељима са највећом просечном старашћу, док је негативан миграциони биланс најизраженији у популационо највећим градовима и општинама. Пратећи ефекат тога су: мањи удео економски активног становништва, већа просечна старост становништва у односу на републички просек, нижи ниво образовања становништва. Наведени проблеми захтевају популационе мере у виду привлачења становништва за повратак у те делове Србије, првенствено оне који су отишли у иностранство и давање подстицаја за рађање деце. Неприступачност се издваја као један од главних ограничавајућих фактора регионалног развоја планинских пограничних делова Србије, било да је она резултат природних баријера или економске и саобраћајне изолованости. Слаба доступност административним, здравственим, образовним и културним установама је ограничавајући фактор развоја пограничне области. Иако постоје већи градски центри са значајним функцијама (Суботица, Сомбор, Ужице, Зајечар, Лозница), ситуација је на нивоу целе пограничне области у већини општина изузетно неповољна. То посебно долази до изражаја у пограничним деловима Србије са Бугарском, Румунијом, Северном Македонијом и Црном Гором. Имајући у виду савремени начин живота и потребу за поседовањем интернета, низак ниво информатичко-технолошке подршке је велика слабост и истовремено ограничење за досељавање (и останак младог) становништва. Додатни проблем представљају санитарна и комунална неразвијеност и недостатак свести становништва о очувању природе, што се огледа у постојању дивљих депонија.

Бројне су **могућности** за регионални развој пограничних области Србије. Планински терени и предивни пејзажи пружају повољну основу за развој одрживог туризма. Природно наслеђе је често недовољно истражено, а самим тим и мало познато становницима Србије. Узимајући у обзир присутне природне ресурсе, неопходно је размотрити могућност преуспешавања на продукцију обновљивих извора енергије. Плодно земљиште би могло да се искористи за развој пољопривреде засноване на производњи органских производа. Енергија ветра би могла најбоље да се искористи у пределима у којима је дејство кошаве најјаче. Соларни панели би могли да буду решење за добијање електричне енергије, али се због већих трошкова инвестиције то тренутно у малој мери спроводи. Велике могућности за регионални развој пограничне области Србије се налазе у прекограничној сарадњи на разним пољима (трговине, туризма, саобраћајне повезаности). У перспективи би требало размотрити могућност да се пограничне области Србије населе повратним становништвом из иностранства (које је тамо стекло пензију) и које поседује релативно пристојна примања за живот сходно трошковима живота у Србији. Они би могли да буду покретачи локалног развоја, привлачења инвестиција и ревитализације руралних подручја.

Претње за развој пограничних области су бројне. Пограничне области Србије се суочавају са ризиком да штетне материје из суседних земаља евентуално утичу на нарушавање равнотеже природе, као и са дивљим депонијама које за собом остављају локални мештани али и илегални мигранти. Прилив становништва у највеће урбане центре Србије (Београд, Нови Сад, Ниш) додатно ће повећати јаз у развијености између централног и периферног дела државе. У перспективи, постоји могућност интензивнијег одсељавања становништва из етнички

хетерогених и демографски виталних делова. То је поготово изражено код становништва које испуњава услов добијања двојног држављанства, нарочито земаља Европске уније. Овакви трендови су изражени у северном пограничном делу Србије (Суботица, Сомбор). Услед неповољних демографских карактеристика, бројна рурална насеља су остала без становника или су на прагу да се угасе. Развој суседних држава, истовремено може да представља отежавајућу околност за регионални развој пограничне области Србије, јер ће становништво из тих делова (а можда и других) Србије, да гравитира ка њима.

Табела 1. SWOT анализа регионалног развоја пограничне области Србије

<p>СНАГЕ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - значајан саобраћајни положај на главним саобраћајницама и недалеко од граничних прелаза - постојање природних ресурса (руде, енергенти, хидроенергија, геотермална енергија, плодно земљиште) - очувана и јединствена природа у планинском пограничном делу (различите категорије заштите природе) - мултикултурални карактер услед присуства етничких мањина - постојање природних и антропогених туристичких вредности 	<p>СЛАБОСТИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - периферан положај у држави - неповољни демографски ресурси у већем делу пограничне области (претежно старо становништво, нижи ниво високообразованог становништва, велики удео економски зависног становништва) - емиграција становништва из популационо највећих градова - неадекватна саобраћајна инфраструктура - слабија техничка и информатичка опремљеност - спороји продор иновација - нижи степен инвестиција и предузетништва - мања доступност делатностима терцијарног и квартарног сектора
<p>МОГУЋНОСТИ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - коришћење обновљивих извора енергије (ветра, сунца, воде, биомасе) - бављење органском производњом хране - прекогранична сарадња (формирање заштићених подручја, развој туризма, трговинска размена) - имплементација локалног развоја кроз подстицање малих и средњих предузећа и предузетничке делатности - могућност развоја различитих функција (образовна, здравствена, рекреативна) у слабије развијеним пограничним градовима и општинама 	<p>ПРЕТЊЕ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - подстицање емиграције услед одсељавања на рад у иностранство становништва са двојним држављанством - одлазак радног контингента на рад у суседне земље чланице Европске уније - недостатак демографски виталног становништва ће продубити демографске проблеме (пад природног прираштаја, старење становништва, пораст економски неактивног становништва) - осетљивост услед непредвиђених околности и криза у свету (нпр. неконтролисани прилив илегалних миграната, као и безбедносни проблеми у вези са њима)

Аутори: Седлак, Јосифов и Младеновић, 2024.

Регионални развој пограничних и слабије развијених делова Србије је комплексан процес и треба му приступити плански и системски. Неопходан је мултидисциплинаран приступ и свестрано сагледавање низа узрочно-последичних веза између појава и процеса пре него што се предузме почетни корак у низу мера које је неопходно спровести у циљу смањења регионалних диспаритета Србије, привредног активирања и ревитализације пограничних области. Природне ресурсе треба искористити на адекватан начин, али у складу са принципима одрживог развоја и коришћења истих у сврху стицања сопствене добити на локалном, регионалном и националном нивоу.

На основу набројаних проблема и евентуалних решења, неопходно је размотрити могућност спровођења истих у пракси, делове у којима је то (делимично) могуће и препреке спровођењу истих. На основу претходно изнетог, постављају се бројна питања:

- Има ли смисла подстицати становништво да се досељава у крајеве у којима не постоје адекватни услови за живот, нити основне образовне, трговинске, здравствене установе?
- Да ли има сврхе давати подстицаје рађања у свим општинама и градовима, обзиром да су бројна насеља на прагу да остану без становништва или се то већ догодило?
- Да ли би таква насеља могла да привуку младо и зрело становништво које се махом иселило или у веће градове Србије или у иностранство?
- Да ли је економски оправдано улагати у развој привреде у областима у којима нема радне снаге нити економски активног становништва?
- Која је сврха улагати у оживљавање привреде, инфраструктуру и установе, уколико нема становништва, а ни гаранције да ће то да доведе до повратка становништва?

Наведена питања су доказ колико је регионални развој сложен процес и колико су проблеми регионалног развоја међусобно повезани. Њихово решавање захтева промишљен и системски план развоја, како би спроведене мере дале резултат. То је један зачарани круг, јер у великом делу поготово планинском и саобраћајно изолованом, нема становништва које би покренуло привреду, док са друге стране нема ни гаранције да би евентуално спроведене мере привредне ревитализације резултирале демографским оживљавањем. Погранична насеља у планинским и саобраћајно изолованим деловима се налазе пред биолошким гашењем, а спровођење ревитализације без економске и функционалне оправданости нема сврхе (Vujadinović et al., 2022). Регионални развој је процес који треба да буде прилагођен специфичним условима, јер сваки регион има свој идентитет и уникатне карактеристике (Šabić & Vujadinović, 2017). Различити природни и демографски фактори, као и ниво привредног развоја рефлектује се на различите проблеме регионалног развоја у пограничном делу Србије. То значи да се конкретним мерама ревитализације не може приступити униформно за читаву територију, већ да би у зависности од доминантних проблема, требало на нивоу јединица локалних самоуправа приступити том проблему. Намећу се бројна решења, од којих је битно напоменути за које делове су наведена од примарног значаја:

- Огранизовање културних програма који промовишу културу и специфичне продукте региона имало би позитиван економски утицај на регионални развој, туризам и трговину (Rădoi, 2020). Ову меру би било пожељно спроводити у читавој пограничној области Србије. Етничка хетерогеност и преклапање културе су добра прилика да се кроз манифестације промовише културни идентитет локалног становништва. Такав пример је манифестација Дужијанца у северном делу Србије;
- Мере у вези са решавањем еколошких проблема (отклањање смећа, решавање проблема загађене воде и земљишта), кроз директне интервенције отклањања загађивача, али и подизање свести код становништва о значају очувања природе;
- Спречавање даљег одсељавања становништва би се спроводило првенствено у популационо највећим градовима. Ова мера за многа насеља првенствено у источној и југоисточној Србији не важи, јер у многим практично нема више ко да се иселава;
- Подстицај да се насељава зрело или старије становништво које је стекло услове за пензију у иностранству. Ова мера би се првенствено односила на планинске руралне просторе. То је становништво које би са стеченим пензијама у иностранству и капиталом од рада могло да допринесе најпре инвестирањем у мања предузећа, која би представљала генератор даљег развоја. На наведено би могао да се надовеже подстицај за развој предузетништва;
- Развој фармерског туризма (Cigale & Lampič, 2023) и руралног туризма (López-Sanz et al., 2021) би могао да буде покретач најпре локалног развоја и стицања профита мањим заједницама. Поступним улагањем у његов даљи развој, било би могуће привући становништво и оживети установе (административне, образовне, здравствене, културне) неопходне за функционисање и живот становништва;
- Омогућавање приступа мобилној и интернет мрежи је један од услова да становништво има услове да се врати. Овај проблем је изражен претежно у пограничним деловима Србије јужно од Саве и Дунава. Имајући у виду дигитализацију и неопходност приступа интернету у савремено доба, овај корак би био значајан помак да се младо становништво досели у те области. Даље, могао би се дати подстицај досељавању становништва које послове обавља преко интернета („дигитални номади“). Имајући у виду да они имају веће платежне могућности, њихове потрошачке навике би допринеле развоју економије;
- Рад на развоју саобраћајне инфраструктуре и повезивању изолованих насеља са регионалним центрима. Ова мера би се односила углавном на планинска насеља на већим надморским висинама;
- Побољшање трансграничне сарадње (трговинска размена, формирање заједничке стратегије развоја туризма или заштите природе) би требало додатно радити на нивоу читаве пограничне области, јер би то довело и до просперитета на локалном нивоу и до бољег положаја државе у спољнополитичким односима;
- Развој викенд насеља и виденд туризма (Ораџић & Koderman, 2024) је посебно дошао до изражаја у периоду 2020-2022. године. Ова мера би се могла имплементирати у депопулационо најугроженијим пограничним деловима Србије. Тиме би се ти крајеви барем делимично ревитализовали, а уједно и боље повезали са регионалним центрима;
- Формирање научно истраживачких станица би имало значај поготово за депопулационо најугроженије области. Оне би подстакле најпре локални развој, јер би уз њих било неопходно испунити барем минималне услове у погледу смештајних и угоститељских капацитета. У даљој перспективи, значај би се огледао у ширењу научних знања и промоцији науке и организовању научних скупова на различитим нивоима.

ЗАКЉУЧАК

Природни услови и ресурси, као и квалитативне и квантитативне одлике становништва кључни су фактори регионалног развоја пограничне области Србије. Ниво привредног развоја и насеља су рефлексија проблема и разлика у регионалном развоју. Становништво се издваја као кључни фактор регионалног развоја, јер од њега зависе начин коришћења (и очувања) постојећих природних ресурса, увођење иновативности и технолошког осавремењавања, као и правци будућег привредног развоја. Анализом кључних географских аспеката неравномерног развоја пограничне области Србије, установљено је да су најслабије развијени планински и саобраћајно изоловани делови, првенствено на граници са Бугарском. Ту долази до изражаја садејство природних услова и негативних демографских трендова. Идентификовани су и спољашњи фактори који утичу на развој пограничне области државе: политичко-географске промене у суседним земљама, процеси глобализације, централизација и бољи услови живота и рада у појединим суседним државама. Констатовано је да су мере за развој неопходне у читавој области, али обзиром на њихову различитост није могуће применити универзални модел, јер треба приступити појединачно, на општинском нивоу.

Овим радом су само предочени кључни проблеми регионалног развоја пограничне области Србије. У наредном периоду неопходно је детаљније проучити географске аспекте неравномерног регионалног развоја пограничне области Србије, како са теоријског, тако и са практичног становишта. Фокус будућих истраживања биће на детаљнијим анализама појединачних фактора регионалног развоја (положај, природни, демографски) на мањим територијалним целинама. За веродостојнију анализу и директно стање са терена биће неопходно спровести и истраживања у виду интервјуа и анкетања локалног становништва, са циљем идентификације главних локалних и регионалних ограничења развоја.

ЗАХВАЛНИЦА

Рад је подржан средствима Министарства науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор број 451/03/65/2024-03/200091).

ЛИТЕРАТУРА

- Abozeid, A. S. M. & AboElatta, T. A. (2021). Polycentric vs monocentric urban structure contribution to national development. *Journal of Engineering and Applied Science*, 68(1), 11. <https://doi.org/10.1186/s44147-021-00011-1>
- Avdić, A., Avdić, B. & Zupanc, I. (2022). Socio-demographic analysis of border regions of Bosnia and Herzegovina. *Acta Geographica Slovenica*, 62(3), 7-19. <https://doi.org/10.3986/AGS.10859>
- Avdić, A. & Marić, I. (2023). Derivation of geographical marginalization index of Bosnia and Herzegovina using GIS multicriteria decision analysis. *Geographica Pannonica*, 27(4). <https://doi.org/10.5937/gp27-46223>
- Anđelković-Stoilković, M., Devedžić, M. & Vojković, G. (2018). The border regions of Serbia: peripheral or marginal areas. *Trames: A Journal of the Humanities & Social Sciences*, 22(2). 211-227.
- Anđelković-Stoilković, M. (2019). Zastupljenost demografskih problema pograničnog prostora Republike Srbije u javnim politikama. *Demografija*, 16, 103-118. DOI: 10.5937/demografija1916103A
- Chehabeddine, M. & Tvaronavičienė, M. (2020). Securing regional development. *Insights into Regional Development*, 2(1), 430-442. [http://doi.org/10.9770/IRD.2020.2.1\(2\)](http://doi.org/10.9770/IRD.2020.2.1(2))
- Cigale, D. & Lampič, B. (2023). Aspects of tourism sustainability on organic farms in Slovenia. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijic", SASA*, 73(2), 251-267. <https://doi.org/10.2298/IJGI2302251C>
- Diemer, A., Iammarino, S., Rodríguez-Pose, A. & Storper, M. (2022). The regional development trap in Europe. *Economic Geography*, 98(5), 487-509. <https://doi.org/10.1080/00130095.2022.2080655>
- Durand, F. & Decoville, A. (2020). A multidimensional measurement of the integration between European border regions. *Journal of European Integration*, 42(2), 163-178. <https://doi.org/10.1080/07036337.2019.1657857>
- Fuerst-Bjeliš, B. (2020). Other and/or Marginal: Coexistence of Identities in the Historical Borderlands of Croatia. *Globalization, Marginalization and Conflict: Political, economic and social processes*, 89-99.
- Giannakis, E. & Bruggeman, A. (2020). Regional disparities in economic resilience in the European Union across the urban-rural divide. *Regional Studies*, 54(9), 1200-1213. <https://doi.org/10.1080/00343404.2019.1698720>
- Golić, R. & Joksimović, M. (2017). Regionalization of Serbia as an instrument of balanced regional development and reduction of regional inequalities. *Collection of Papers - Faculty of Geography at the University of Belgrade*, 65(1a), 209-226. doi: 10.5937/zrgfub1765209G
- Hataley, T. & Leuprecht, C. (2018). Determinants of cross-border cooperation. *Journal of Borderlands Studies*, 33(3), 317-328. <https://doi.org/10.1080/08865655.2018.1482776>
- Hippe, S., Bertram, D. & Chilla, T. (2024). Convergence and resilience in border regions. *European Planning*

- Studies*, 32(1), 186-207. <https://doi.org/10.1080/09654313.2023.2170214>
- Kolosov, V. & Morachevskaya, K. (2022). The role of an open border in the development of peripheral border regions: The case of Russian-Belarusian borderland. *Journal of Borderlands Studies*, 37(3), 533-550. <https://doi.org/10.1080/08865655.2020.1806095>
- López-Sanz, J. M., Penelas-Leguía, A., Gutiérrez-Rodríguez, P. & Cuesta-Valiño, P. (2021). Sustainable development and rural tourism in depopulated areas. *Land*, 10(9), 985. <https://doi.org/10.3390/land10090985>
- Lutovac, M., Gatarić, D. & Jovanović, S. (2017). Regional development of Serbia at the beginning of the XXI century. *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, 97(2), 47-63. <https://doi.org/10.2298/GSGD1702047L>
- Manić, E., Mitrović, Đ. & Popović, S. (2017). The European economic space: New aspects of regionalization. *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, 97(1), 57-80. <https://doi.org/10.2298/GSGD1701057M>
- Opačić, V. T. & Koderman, M. (2024). Second Homes, COVID-19 Pandemic and the (Not So) "New Reality": Changes in the Patterns of Second Home Use on the Island of Krk, Croatia. *Tourism: an international interdisciplinary journal*, 72(2), 233-251. <https://doi.org/10.37741/t.72.2.8>
- Petrović, R. (2020). Politika ravnomernog regionalnog razvoja Republike Srbije od 2000. do 2018. godine. *Megatrend revija*, 17(1), 45-62. doi:10.5937/MegRev2001045P
- Rădoi, I. (2020). European capital of culture, urban tourism and cross-border cooperation between Romania and Serbia. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 22(4), 547-559. <https://doi.org/10.1080/19448953.2020.1778881>
- Стричевић, Љ. (2015). *Водни ресурси Расинског округа и њихов утицај на регионални развој (докторска дисертација)*. Ниш: Универзитет у Нишу – Природно математички факултет.
- Šabić, D. & Vujadinović, S. (2017). Regional development and regional policy. *Collection of Papers - Faculty of Geography at the University of Belgrade*, 65(1a), 463-477. doi: 10.5937/zrgfub1765463V
- Vujadinović, S., Golić, R., Malinić, V., Kovjanić, A. & Josifov, N. (2022). Demografski problemi ruralnog razvoja naselja grada Pirota. U: Svetlana Stanarević, Aleksandra Đukić (Ured.), *Urbana bezbednost i urbani razvoj*, Druga naučna konferencija, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Arhitektonski fakultet, 376-383. ISBN: 978-86-80144-55-9.
- Vujadinović, S., Šabić, D., Gajić, M., Golić, R., Kazmina, L., Joksimović, M., Krstić, F., Malinić, V. & Sedlak, M. (2023). Tourism in the context of contemporary theories of regional development. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijic", SASA*, 73(3), 355-370. <https://doi.org/10.2298/IJGI2303355V>
- Živanović, Z. & Gatarić, D. R. (2017). Differences in regional development on the territory of the Republic of Serbia. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 35, 145-154. DOI: <http://dx.doi.org/10.1515/bog-2017-0010>
- Živanović, Z., Tošić, B. & Gataric, D. (2020). Evaluation of the Urban regions of Serbia. *Geographica Pannonica*, 24(2), 100-111. doi: 10.5937/gp24-23817

PROBLEMS OF REGIONAL DEVELOPMENT OF THE BORDER REGIONS OF SERBIA

Marko Sedlak⁴, Nemanja Josifov⁵, Milan Mladenović⁶

Abstract: The paper presents the main problems and limitations of the regional development of the border area of Serbia. The aim of this paper is the synthesis of previous research and consideration of the regional development of Serbia, with an emphasis on the degree of (under)development of peripheral areas and pointing out the key geographical aspects that lead to regional disparities. These are regions where negative demographic and economic trends are more pronounced than in the rest of the country. In the methodology research, a conceptual model has been presented, which envisages the key natural, demographic, and economic factors that hinder regional development. By applying the SWOT analysis method, the mentioned indicators were systematized. At the same time, it presents guidelines for regional development planning and revitalization of marginal and mostly economically less developed parts of Serbia.

Keywords: regional disparities, peripheral areas, SWOT analysis, geographical factors

⁴ University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg 3/III, Belgrade, Serbia, marko.sedlak@gef.bg.ac.rs, ORCID: 0009-0007-1400-4749

⁵ University of Belgrade - Faculty of Geography, Studentski trg 3/III, Belgrade, Serbia, nemanja.josifov@gef.bg.ac.rs, ORCID: 0009-0007-9148-2664

⁶ Undergraduate student, milanmladenovic@gmail.com